

PILLANTÁS AZ EURÓPAI KULTÚRÁRA

Nehéz feladat átfogó képet adni Európa kultúrájáról, hiszen a világnak ez a része több ezer éves történelemmel rendelkezik. Mindenekelőtt arra kell az olvasót emlékeztetni, hogy Európa a középkor folyamán született. Az ókorban az „Európa” szó csak földrajzi kifejezés. Ázsiával vagy Afrikával szembeállítva azt a területet jelzi, amely a Dontól az Atlanti-óceánig terjed. A Római Birodalom határaival ennek az Európának csak bizonyos részét ölelte át. A birodalom a IV. század végén kettéválik. A nyugati rész kulturális önállóságát ekkortól kezdi építeni. A latin nyelv fontosabb lesz, mint a görög. Róma egyháza lassan, de egyre távolodik Konstantinápoly egyházától. Ezzel párhuzamosan köszönt be a népvándorlás kora. Az újonnan jöttek – akiket „barbároknak” neveznek, mert nem ismerik a római kultúrát – elfoglalják a Nyugatrómai Birodalmat: olyan erővel lépnek fel, hogy az V. század végén nincs többé római császár Ravennában. A frankoknál és az Ibér-félsziget vizigótjainak sikerül erős királyságokat szervezniük, míg az osztrigótok, burgundok és vandálok eltűnnek a VI. század folyamán. A következő századok alatt az arabok elfoglalják Afrikát és az Ibér-félsziget nagy részét, a frankok mint a barbár germán erő képviselői egyedül maradnak. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy időközben az európai kultúrában nagy szerepet játszó kelták a szigetországban visszavonulnak Walesbe, Cornwallba, Skóciába vagy az Ír szigetekre, s közen angolszászok foglalják el a sziget keleti vidékeit. A Karoling-korban végbemenő folyamat – melynek során a germán befolyás alatt álló területek frank védelem alá helyezkednek – még nem jelenti a népvándorlás végét. A IX. században sorban egymás után a skandinávok: dánok, norvégok, svédek elhagyják őshazájukat, és szétszélednek Európa nyugati végén. A vikingek Izlandon és Grönlandon telepeket hoznak létre, sőt fölfedezik Amerikát 1000 táján. Az Ázsiából érkezett magyarok a Kárpát-medencében telepednek meg, és több évtizeden keresztül háborgatják Nyugatot, a szlávok pedig kiépítik kapcsolataikat a germán országokkal. Az európai nemzeteknek ezek a népek mind ősei.

A népvándorlás, vagyis e sokféle nép érkezése és megtelepedése idején jelent meg az „Európa” szó új értelme. Amikor a krónikás az arabok fölötti győzelemmel végződő poitiers-i csata körülményeit leírja, az „európaiak” szót alkalmazza, hogy vele a frankokat jelezze. A Karoling uralkodók, akik előbb Gallia, majd Nyugat nagy részének urai lettek, úgy jelennek meg, mint Európa megteremtői. Európa földrajzi térségből erkölcsi személyiség lett. A VIII. század végén Nagy Károlyt Európa atyjának nevezték. A Karoling-intézmények mindenütt gyökeret vertek, még Angliában is, pedig azt nem hódította meg Nagy Károly. Elegendő egyetlen példa. Az angol pénzrendszer a frank-szisztéma utánzása (1 sou = 12 dénár), és ez a tizenkettes rendszer egészen 1971-ig maradt fenn. Szent István Magyarországát jelentősen befolyásolta a Karoling-adminisztráció, bár ennek közvetlen örökösei Germánia császárai voltak. A Karoling-hagyományokat hűségesen követő Ottókat Európa legjelentősebb uralkodóinak tekintették. I. Ottó és utódai birodalmuk határait szünet nélkül terjesztették kelet felé, s a szlávok jelentős részét megnyerték a latin kereszténységnek. III. Ottó az ezredforduló táján elfogadta, hogy a lengyel és a magyar királyság önálló egyházi hierarchiával rendelkezzen. – Lengyelország és Magyarország határain túl másik Európa szer-

veződik. Ezt erősen uralja a Bizánci Birodalom befolyása, és fenyegeti mindaz, ami Keletről érheti.

E rövid áttekintésből kiindulva vizsgálhatjuk meg az európai civilizáció eredeténél jelenlévő három összetevőt: a római örökséget, a barbárok hozományát és a kereszténységet.

1. Róma azt adta Nyugatnak, ami hosszú időn keresztül dicsőségére vált. Ez a szabad művészeteknek iskolában, tehát szervezett keretek között történő továbbadása. A római iskola mint intézmény eltűnt ugyan a VI. század folyamán, de értékeinek lényege továbbra is életképes maradt, hogy a Karoling-kor újra fölfedezhesse. Az antik retorika teljes eszköztára föllelhető az európai irodalomban és egyáltalán beszédmódunkban. A „tanítani és tetszeni” kifejezést, mely Cicerótól és Quintilianustól származik, klasszikus íróink szünet nélkül föllevenítik. Az ókorban a retorika a jogtól elválaszthatatlan. A rétor formálja az ügyvédeket és a jogászokat. A római jogot Nyugat monarchiái újra meg újra fölfedezik, mert szükségük van rá politikai felépítményeik megszilárdításához. Akár Szép Fülöp, akár Napóleon korát vizsgáljuk, ugyanazt tapasztaljuk. A XX. század közepe a fordulópont, az emberek, különösen a nők ettől kezdve szabadulnak föl egyre jobban a római jog gyámkodása alól.

A római iskola tanterve, illetve a retorika magába foglalta a grammatikát, s ez utóbbi lehetővé tette a latin nyelv elsajátítását. Miért ne hangsúlyozzuk a latin nyelv meglepő sorsát? Hiszen rendkívül sokáig szolgálta az állami adminisztrációt és még tovább az egyházat! A latin nyelv hosszú századokon keresztül a művelt emberek és a népek vezetői számára a nemzetközi érintkezés egyetlen eszköze volt, s az maradt egészen a modern időkig. A latin nyelv elsajátítása során nélkülözhetetlen a klasszikus szerzők ismerete. A Karoling-kor egyik legjelentősebb vállalkozása, a latin írók műveinek újramásolása komoly erőfeszítést igényelt. Az európai kultúra mélységesen lekötelezett a Karoling-kor scriptorainak és utódaiknak. Nélkülük nem ismernénk a latin irodalmat. Ők mentették meg a feledéstől Cicerót, Sallustiust, Senecát, Ovidiust és még annyi más író, különösen Vergiliust, akit „Nyugat atyjának” neveztek. A Karoling-kor óta nincs nemzedék, akár Dantét, akár a reneszánsz íróit vagy a romantikusokat nézzük, amely ne merített volna a vergiliusi folyamból.

S ha már akaratlanul papírra került a „renaissance” szó, akkor gondoljunk arra, hogy az ókort újra fölfedező renaissance előtt a középkor már több reneszánszot ismert. Ezek mindannyiszor visszatérést jelentettek az ókori gondolkodás kimeríthetetlen gazdagságához. A nyugati ember visszavételezte az antik humanizmus értékeit. A klasszikus kultúra segítségére volt, hogy fölkészüljön a „par excellence” könyv, a Biblia tanulmányozására. Az ókorban a filozófia a szabad művészetek koronája. A keresztény középkorban a Szentírás tanulmányozása és a teológia a legelső tudomány. Az utolsó klasszikus és egyben az első középkori író, Szent Ágoston programját az utódok hűségesen követték.

2. Az európai civilizáció építéséhez a barbárok más módon járultak hozzá, de ez éppoly fontos, mint az antik örökség. Nem felel meg a valóságnak a romantikusok állítása, miszerint a barbárok a római despotizmussal szemben a szabadságot jelentették. A germánoknál és a keltáknál szintén föllelhető a rabszolgaság intézménye. Az viszont igaz, hogy a nyugati intézmények eredeténél ott vannak a frank „általános gyűlések”, a népbíróságok és a feudális udvarok, ahol a fejedelemmel vitába szállnak vazallusai. A barbár gondolkodásmód számára az önkényuralom idegen volt. A spanyol cortes, a skandináv thing, az angol parlament, a francia états généraux (a X. századtól kezdve pontosan meghatározott három renddel: klérus, nemesség, nép) olyan monarchiák létrehozását tették

lehetővé, ahol a közvetítő intézmények az egyeduralomból adódó veszélyeket enyhítették. „A polgár az, aki jogosan részesül a hatalomból” – mondták. Még a XII. század folyamán született városi közösségeknek is a germán gild – a tagjaitól eskü révén összekovácsolt kölcsönös segítőtársulat – az eredete. Az eskü, a fennhangon kimondott fogadalom, az erős és a gyöngye közötti szerződés hozza létre a vazallusságot, majd a feudalizmust, a középkori Nyugat jellemző intézményét, ami egyes helyeken túlélte a középkort. A kelta világban a nő kivételes helyzetnek örvendett, s ez gyökeres ellentétben volt a római szokással.

A meglehetősen bonyolult clan-rendszer súlyosan ránehezedett a középkori Nyugat történelmére. A római jog a centralizációra törekedett, a barbár viszont a regionalizmust részesítette előnyben. A Karoling-kori Európa fejedelemségek összessége, a X. századtól kezdve azonban fokozatosan helyet adott az európai nemzeteknek. A királyságok nemzeti szelleme ettől kezdve egyre jobban jelentkezik.

Biztos tény: a nyelvek különbözősége sokban hozzájárult a nemzeti érzés születéséhez. Mindaz, amit kezdetben szájhagyomány adott át, a továbbiakban írás révén jut el a következő nemzedékekhez – kelta, germán, szláv, neorómán vagy magyar nyelven. Mekkora gazdagodás ez az európai képzeletvilág számára! A kelta eposzokat, a germán hősök gesztáit, a skandináv szágákat, a spanyol romancerot és a népi emlékezet mélységeiből előbukkanó történeteket a gyökeireit kereső ember a XIX. vagy XX. században újra meg újra fölfedezi. Igaz, ezzel párhuzamosan előbukkannak a már halottnak hitt pogányság „sajátos értékei” is. Amikor a náci Németország a germán pantheont föllelevenítette, saját ideológiáját akarta megtámogatni, s ezzel fölöttébb rossz szolgálatot tett Wagnernek. A nyers erő kultusza, a hatalomra törekvés a csatába és halálba menő emberek szolidaritása, az „istenek alkonya” új változatának „végső megoldása” szomorú emlékeket hagyott maga után. Mi több, egyesek napjainkban is bizonygatják: a pogány istenek nem haltak meg, a barbár örökség nem apadt el.

Mindez a művészi örökségre is érvényes. Bár az ókort újra meg újra fölfedező nyugati művészet hosszú századokon keresztül másolta a római vagy görög alkotásokat, mégis időről időre támadtak olyan művészek, akik a barbár géniusz birtokában szembeszálltak az akadémikus stílussal. A kelta, germán, szláv területen többé nem volt helye az antropomorf realizmusnak. Minden görbe, spirális, kacskaringós. Az emberi kép stilizált, a rajz hatását tovább fokozza a színezés.

3. A kereszténység talán az előzőeknél is nagyobb mértékben járult hozzá az európai kultúra megteremtéséhez és fejlődéséhez. A kortársak Nagy Konstantin megtérését és a keresztény birodalom megszervezését gondviselészerű eseményként üdvözölték. A birodalom egy évszázaddal később összeomlott. Az egyház elfogadta ezt a tényt, és „átállt a barbárok oldalára” – hogy az ismert kifejezéssel éljünk. Térítette és keresztelte a germánokat, keltákat, majd a X. században a skandinávokat, szlávokat, magyarokat. Ekkor latin kereszténység született, szemben a keleti kereszténységgel. Ez a „szemben”-jelleg súlyos következményekkel járt a XI. század derekán, amikor a keleti és a nyugati egyház útjai véglegesen szétváltak. Hadd tegyük hozzá: az egyház a barbárokat befogadva, nekik széles kapukat nyitva megkockáztatta azt, hogy maga is barbárrá váljék. A papok elvilágiasodtak, nem sokra becsülték a tanulmányokat, és nem magyarázták a híveknek a Szentírást. Innen forrásozik a reformok állandó szükségessége. A keresztény Európa történetét egyházi reformmozgalmak tagolják szakaszokra.

Az egyházban viszont a szerzetesi intézmény mindig készen állt arra, hogy a reformokat megvalósítsa. A szerzetesek állandóan megújították az egyházat, s

közen főszerepet játszottak Európa fejlődésében. Némi túlzással lehet ugyan Szent Benedeket Európa atyjának nevezni, ám jobban megközelítjük a valóságot, ha azt mondjuk, hogy Benedek tanítványai voltak az első európaiak. A bencés iskolák, a monasztikus scriptorok műhelyei jelentős mértékben hozzájárultak az antik kultúra megmentéséhez, miközben új kultúrát hoztak létre. Ezek tették lehetővé a középkori iskolák és egyetemek megszületését. A szerzetesi művészet, kiváltképp a liturgikus zene elbűvölte és ma is elbűvöli az európai lelket. Írországtól a Dunáig, a Visztulától Szicíliáig és az Ibér-félszigetig az utazó még ma is föllelheti ezeket a monostorokat, melyek regionális jellegzetességeikkel napjainkban is úgy jelentkeznek, mint egykor. A szerzetesek és munkatársaik úttörők voltak, és Európa különböző tájegységeire rányomták a maguk jellegzetes bélyegét. Akár a hasznosságot vesszük alapul (mezőgazdasági termelés), akár a szépség után nyomozunk (templomok, monostorok), mindig ugyanarrá a tényre bukkanunk. Arról álmodoztak, hogy itt a földön, pontosabban Európa tájain újra ültetik (helyreállítják) az „elveszett paradicsomot”, s közben kiszárították a zombékokat, lecsapolták a mocsarakat, irtották a vad bozótot s az erdőt, telepítették a fákat, cserjéket és növényeket.

Püspökök és zsinatok, napjainkig fennmaradó igazgatási egységek alapjait vetették meg. Plébániák, esperességek, püspökségek és egyházmegyék, érsekségek és érseki tartományok alkották azt a hálózatot, ami lehetővé tette a hatékony lelkipásztorkodást. Természetesen a hatékony lelkipásztorkodás nem jelenti azt, hogy minden vidék mélységesen keresztény lett. Ugyanakkor túlzás megkérdőjelezni Európa keresztény voltát, amint azt néhány történész teszi, minden reális alap nélkül. Az előregedett pogányság, legyen az római vagy barbár, helyenként nagyobb ellenállást mutatott és tovább vegetált, a népi képzelőerő időnként ősi, pogány elemeket kevert az Evangélium jóhíréhez.

Megszorítással ugyan, de azt lehet mondani, Európa a frankok és a római egyház szövetségéből született. Az első katolikus hitre tért barbártól, Klodvigtól kezdve a frank királyság az egyház gyermeke, és a frankok az új választott nép. Róma támogatását élvezve az első Karoling uralkodók jelentős mértékben hozzájárultak a frank egyház reformjához. Eközben a pápák kulturális kérdések, tanbeli félreértések miatt egyre jobban eltávolodtak a görög Kelettől. Bizánc pátriárkáinak dogmatikus jellegű újításai, főleg a VIII. századi képrombolás a pápákat arra indította, hogy Nyugat felé forduljanak. Róma püspökei rászorultak a frankok katonai erejére, politikai függetlenségüket csak így biztosíthatták, a Karolingoknak viszont a pápák jóváhagyására volt szükségük a hatalom meghódításához. Így a két fél könnyen kiegyezett. Kis Pipin királlyá kenése innen ered, a monarchia így részesül vallásos karakterben. Az 1870-ig főnnállt Egyházi Állam ekkor született. S az a folyamat, amit a római, latin egyház nyugativá válásának nevezhetünk, innen származik.

Pápák és uralkodók együtt irányítják Európa sorsát, ám ez nem megy minden zökkenő nélkül. Nagy Károly és epigonjai – Napóleonig bezáróan – az egyházi élet minden területén illetékesnek érzik magukat. Fölkent királyok, tehát küldetésük vallási jelleggel is rendelkezik. Püspököket neveznek ki, és föllöttébb magabiztosan döntenek fegyelmi vagy tanbeli kérdésekben. A pápák és a püspökök egy része viszont úgy gondolkodik, hogy bár a fejedelmeket megilleti a hatalom, az ő tekintélyük viszont Istentől jön. Ennek birtokában joguk van letenni a fejedelmeket, ha azok önkényuralkodók, s bátran közbeléphetnek súlyos hibák esetében mind erkölcsi, mind politikai téren. Ez a felfogás az összeütközések kimeríthetetlen forrása lett. A XI. század közepétől kezdve az egyház fokozatosan fölszabadul a világiak gyámködása alól Szent Gergely reformmozgalma követke-

tében, s egyszeriben jogot formál Nyugat irányításához. A XIII. század végéig tartó szakasznak méltán legjellemzőbb vonása a pápai teokrácia. A világiak az egyházat szolgálják, a lovagok pedig arra kapnak fölhívást, hogy védelmezzék az igazságságot és a jogot, küzdjenek az egyház ellenségei, az eretnekek és a hitetlenek ellen. A pápaság biztatására így kezdődnek el a keresztes háborúk, s Nyugat számára lehetővé válik, hogy megismerje a Közel-Keletet. Ám ezért túl nagy árat kell fizetni, s a kimenetel tragikus. A keresztes hadjárat eszméje sokáig fennmarad, s a nyugati kereszténység elméletben készen áll fegyverrel küzdeni a támadók, a törökök vagy mások ellen.

A középkori nyugati civilizáció a pápai teokrácia alatt érkezett el a csúcspont-hoz. Mindenütt gótikus katedrálisok emelkednek, a tudományt a pápaság által támogatott egyetemek terjesztik, a domonkos és ferences barátok a pápák munkatársai. A tomizmus Szent Tamásnak köszönhetően úgy jelentkezik, mint új és a világ realitásai felé nyitott teológia, elismeri és megerősíti a profán értékek önállóságát. Ez új és ígértes sajtáság. A laikus szellem a XIV. századtól kezdve a királyi udvarokban és a nagyvárosokban megfogalmazza az egyháztól független állam eszméjét. Az új államban a vallásnak és a papságnak fontos, de nem döntő szerepet szánnak. Az egyház és a világi hatalmak között ekkortájt zajló vitákban fogalmazódtak meg a modern Nyugat eszméi, s e viták visszhangja napjainkig elhangzik, ha fölmerül az iskola kérdése vagy az egyház és állam közötti kapcsolat.

Nyugati civilizációnk e három összetevője (római-barbár-keresztény) háta-rozta meg az európai ember karakterét, s ez napjainkra is érvényes. Az európai ember a szabadság szerelmese. Elég individualista, tiszteletben tartja a személy jogait. Emmanuel Mounier perszonalizmusnak nevezte ezt a jellegzetes nézetet, amely az egyszeri (pótolhatatlan), felelős személy jogait bátran hangoztatja az állam vagy a technika bármiféle hatalmával szemben. Az európai ember önmagára ismer az erős és fondorkodó középkori lovagban meg a városi polgárban, aki föltaalja a kölcsönös segítő társulatokat, és kivívja gazdasági, politikai szabadságát. Önmagára ismer a parlamenti képviselőben és az udvari szerelem köl-tőjében, aki régi magaslatokba emeli a nő eszményképét. Végül önmagára ismer az imádkozó szerzetesben, akinek emellett ideje jut a kétkezi munkára vagy kó-dexek másolására. Az európai ember feladata és hivatása, hogy hűségesen őrizze mindezt a hosszú századok alatt fölhalmozott gazdagságot.

Török József fordítása

Következő számunkból

A húsvét titka: Boda László, Bolberitz Pál, Gál Ferenc,

Rózsa Huba és Vanyó László írása

Cs. Szabó László esszéje

Charles Peguy drámarészlete

John Donne, Garai Gábor és Vas István versei